

*Petr
Charvát*

PŘÍBĚHY DÁVNÉHO ČASU

*Staré
pověsti
české
dnes*

VYŠEHRAĐ

Příběhy dávného času

Staré pověsti české dnes

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Petr Charvát
Příběhy dávného času – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Petr Charvát

PŘÍBĚHY DÁVNÉHO ČASU

Staré pověsti české dnes

*Petr
Charvát*

PŘÍBĚHY
DÁVNÉHO
ČASU

*Staré
pověsti
české
dnes*

VYŠEHRAĐ

© Petr Charvát, 2022

ISBN tištěné verze 978-80-7601-605-7

ISBN e-knihy 978-80-7601-608-8 (1. zveřejnění, 2022)

ISBN e-knihy 978-80-7601-609-5 (1. zveřejnění, 2022)

ISBN e-knihy 978-80-7601-607-1 (1. zveřejnění, 2022)

*Was unterscheidet Kunst von Wissenschaft? Das Können,
Dem muss der Vorrang doch das stolze Wissen gönnen.
Wohl weiss die Wissenschaft, wie etwas sollte sein,
Doch machen kann sie's nicht, das kannst Du, Kunst, allein.*

Friedrich Rückert (1788–1866)

OBSAH

Několik slov úvodem	11
Poděkování	13
Nejprve pohled zpět: „ <i>senum fabulosa relatio</i> “ – bájně podání starců	15
A k čemu to celé?	17
Příběhy dávného času	27
Čech	27
Krok	38
Krokové dcery	44
Silný Bivoj	51
Libuše	52
Libuše a Přemysl	56
Dívčí válka	59
Lucká válka	64
Neklan a Durynek	69
Přemyslovský seznam vládců	71
Složky Pověstí – odkud?	79
Langobardi	79
Příchozí od jihu: Alamaní	82
Příchozí od jihu: Keltové? Skandinávci?? Anglo-Irové???	85
Oblast kultury antické	91
Indoevropské kulturní dědictví	97
Epika a folklór středověku	109
Od šestého do dvanáctého století: Jak to, že se naše příběhy dočkaly písemného zachycení?	111

Cesty – kudy?	117
Čas – kdy a jak?	125
Čas příběhů	125
Čas vyprávění	133
Deváté a desáté století: příchod křesťanství.	137
Čas zápisu	144
Závěry: A jak to tedy bylo?	153
Bibliografie	161
Prameny	161
Literatura	163
Elektronické zdroje	198
Seznam vyobrazení	199
Ediční poznámka	203
Summary: Ancient Tales of Bohemia today	204
Rejstřík	211

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

„Pojďte a poslyšte příběhy dávných časů“. Tato první věta Jiráskových Starých pověstí českých (dále Pověstí) mi utkvěla v paměti již od dětství. Přistupoval jsem s posvátnou úctou k mohutnému svazku v červené vazbě s oněmi mýtické mrazení vzbuzujícími příběhy, jejichž takřka posvátnou působnost ještě posilovaly ilustrace Věnceslava Černého.

Postupem času ona mytičnost poněkud vyvanula a krok po kroku jsem si uvědomil nejen velikost a mohutnost oněch vyprávění, ale také nutnost korigovat alespoň v rozumné míře jejich antikvární a řekl bych až hibernační a ochromující působení, uzavřené do monumentálních vyřezávaných knihoven z tmavého leštěného dřeva, obkličujících světy našich dědů a otců hradbami národovectví, o které se ve dvacátém století rozbilo tolik ušlechtilých záměrů.

Až později jsem Jiráskovy fabulace začal vidět jako příběhy lidských bytostí, které jsem si vždy snažil vybavit v reálném místě a ve skutečném čase. Začal jsem proto pocítovat potřebu oživit toto panoptikum, či chcete-li muzeum voskových figur. Byly to koneckonců naše příběhy, příběhy lidí, kteří žili, pracovali, milovali, bojovali a umírali v této zemi před námi, a kteří věnovali tolik úsilí jejímu zvelebení a zušlechtění našeho života tak, abychom se před ostatními národy Evropy a světa nemuseli stydět.

Jiráskovo zpracování pověstí není biblický kánon. Jirásek sám pracoval při vzniku díla velmi obratně s fikcí. Vzpomeňme jen výjevu pohřbu praotce Čecha, pro který spisovateli sloužila jako téměř doslovně přejatá předloha zpráva muslimského misionáře Ibn Fadlána, vyslaného chalífou roku 922 k volžským Bulharům, o pohřbu nejspíše skandinávského náčelníka, jehož se stal svědkem. (A tak se islám dostal do našich nejstarších pověstí: např. Kaliff–Oestigaard 2020, 204–206.)

Starých pověstí českých se zmocnila a zmocňuje obec odborná i široká veřejnost a ať chceme nebo nechceme, jejich příběhy žijí s námi a namnoze k nám dnes promlouvají ústy často prostými až neuctivými.

Samozřejmě už Paul Simon a Art Garfunkel zpívali, že „slova proroků jsou psána na zdi metra“. A tak tomu má být u příběhů, které ztvárňují naše vidění tohoto světa. Nahlédněme tedy, jak nám poznatky moderní vědy mohou pomoci situovat příběhy Starých pověstí českých – a tedy nás samých – do kontextu doby, kdy vznikly, doby, kdy začaly obíhat jako sdílená vyprávění a doby, kdy byly poprvé písemně zaznamenány u kronikáře Kosmy.

Cítím potřebu výslovně upozornit, že zde pracuji pouze a výhradně s nejstarší verzí Starých pověstí českých zachycenou u kanovníka a děkana pražské kapituly Kosmy, prvního středověkého dějepisce českých zemí (1045–1125). Doznám se, že se mladšími prameny pro české pověsti nezabývám – tuto práci již vykonal Vladimír Karbusický (1995).

Citát z básně Friedrich Rückerta, jímž je toto pojednání uvedeno, jsem převzal z publikace Suzanne Marchand: *German Orientalism in the Age of Empire – Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge etc.: Cambridge University Press 2009, na s. 141.

PODĚKOVÁNÍ

Toto dílo, jehož vytvořením jsem splnil své dávné předsevzetí, by nemohlo vzniknout bez laskavé pomoci celé řady institucí a osob, jimž jsem povinován připomenutím a díkem. Práci v podmínkách pandemie COVID-19 mi nesmírně usnadnily dvě centrály odborné literatury. Především jsem zavázán Národní digitální knihovně Národní knihovny České republiky v Praze, která poskytla vysokoškolským pracovníkům a studentům formou služby Kramerius pro vysoké školy v období let 2020 až 2021 přístup k digitalizovaným fondům NKP, což mi nesmírně usnadnilo badatelskou práci. Závazek neméně hluboký pociťuji vůči neziskové organizaci ITHAKA, zpřístupňující ve prospěch světové badatelské obce velmi rozsáhlý fond odborné literatury prostřednictvím elektronického portálu JSTOR, do něhož velmi laskavě otevřela pracovníkům a studentům Západočeské univerzity v Plzni po dobu trvání pandemie COVID-19 přístup.

Řadu závažných poznatků jsem získal během svého studijního a přednáškového pobytu na *Université de Paris – Pantéon-Sorbonne (Paris IV)*, a na *Section des Sciences Historiques et Philologiques*, náležející k *Ecole Pratique des Hautes Etudes* v Paříži v roce 2008. Za pomoc při získání studijního stipendia, a za vlídná přispění během pobytu v hlavním městě Francie, vděčím svému kolegovi příteli Ludvíku Kalusovi z téže instituce.

Tato studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Dík náleží vzdát též mé choti, Kateřině Charvátové, která osvědčila mimořádnou trpělivost při mých častých myšlenkových nepřítomnostech ve dvacátém a jednadvacátém století občanského letopočtu. Neměl bych zapomenout ani na své vnučky a vnoučky, Noru, Markétku, Antonína, Kryštofa a Václava, s nimiž jsme o prázdninách roku 2020 příběhy Kosmou zachycených Pověstí přehrávali.

Vzpomínám vděčně inspirace a informací, které mi během našich setkání opakovaně poskytoval můj zvěčnělý kolega a přítel Petr Vavroušek (1949–2015).

NEJPRVE POHLED ZPĚT: „SENUM FABULOSA RELATIO“ – BÁJNÉ PODÁNÍ STARCŮ

Badatelská pojednání o jakémkoli tématu začínají zpravidla přehledem o tom, kdo a kdy již o něm v minulosti psal. Této tradici se nezpronevřím. Dějinám bádání o Pověstech se ovšem nedávno věnovala Magdaléna Zábranská (2014, 7–14), již třeba poděkovat za svědomité uvedení do tématu.

Ještě než se pustíme do výkladu, uvědomme si, že bádání o Pověstech nemá zdaleka jen akademický význam. Toto je nejspíše místo, kde náleží vzpomenout tragického osudu Závíše Kalandry (o jeho bádání asi nejlépe Lehár 2003). Třebaže tuto justiční vraždu spáchal stalinistický režim z důvodů zcela mimo oblast vědy, náleží zde vzpomenout i těch, kdož na věčné cestě za zdokonalováním lidského rodu přinesli obět nejvyšší. Neboť konec konců všechno souvisí se vším.

Započněme svůj přehled poslední verzí nejlivnější práce o Pověstech našeho času, pojednání Vladimíra Karbusického (1995). Nenalezneme zde arci příliš mnoho nového oproti autorovým pracím ze šedesátých let minulého století. Karbusický si tu nedal ani práci, aby modernizoval dokladový materiál, zato připojil kapitolu, v níž se kriticky vyrovnával s protivníky svého podání, jichž nebylo, po pravdě řečeno, málo. Nicméně je třeba vzdát tomuto autorovi dík za prosazení myšlenky o Pověstech jakožto o útvaru umělém, nikoli reflexi vyprávění vyrostlých na základě blíže nespecifikované a nekultivované „lidové“ či „národní“ tradice. Kosmovo vyprávění spadá podle něj do devátého až jedenáctého století, ne do doby starší. Žánrově přiřadil Karbusický Kosmovo podání ke středověké zpěvní epice.

Antické a biblické citáty v textu Kosmovy kroniky velmi pečlivě sebral a vložil Josef Sadílek (1997).

Některé související otázky, které ho zvláště zaujaly, podrobil detailnímu studiu ve zvláštní monografii Dušan Třeštík (Třeštík 2003b). Směrodatná je v mnohém nová verze Třeštíkových „Počátků Přemyslovců“ (Třeštík

2008), kde se o Pověstech vyslovil jako o díle etnogenetickém a dynastickém, traktujícím nejstarší dějiny Čechů co vyprávění o původu české veřejné obce a jejího nejstaršího vladařského rodu.

Na tomto půdorysu se k Pověstem vyslovil též Martin Wihoda (2008), který se je pokusil napojit na dění aktuální v Kosmově době, totiž vznik nezávislého královského úřadu za Vratislava II. a vytváření obecné shody mezi knížetem a politicky vlivnými českými předáky. Pozoruhodné je zde Wihodovo připomenutí Kosmova údaje o dani, kterou kdysi Čechům uložil Pipin, syn Karla Velikého, a která se skutečně vybírala na konci desátého století, jak o tom svědčí jedna z listin Oty III. pro Magdeburg. „Stadickou smlouvu“ pak Wihoda důvtipně interpretuje jako „ústavu“, vytvářející půdorys spolupráce českých vybranců, volicích vladaře, a zeměpána vládnoucího jménem Čechů zastupovaných oněmi vybranci. Martin Wihoda se spolu s Magdalenou Moravovou zasloužili i o vydání nově komentovaného překladu Kosmovy kroniky (Wihoda-Moravová 2011).

Připomeňme zde i úsilí Vratislava Vaníčka (Vaníček 2016), který se Pověstmi zabýval víceméně na půdorysu tradičního bádání, ovšem s přihlédnutím k pozoruhodným výsledkům bádání polského.

Problematika nejdávnějších českých dějin představuje stále živý cíl badatelského úsilí. Poslední stav našich znalostí a vědomostí na tomto úseku shrnul nedávno David Kalhous (2018). Podrobně se zcela nejnověji Kosmově kronice a zejména kronikářovu uvádění časových údajů věnovala Ludmila Kaňáková (Kaňáková 2021).

Na závěr si však poslechněme přílehou charakteristiku bádání o Pověstech u Magdalény Zábranské: *„A konečně, zřídka je připuštěn nový náhled problematiky, přínos jiného úhlu pohledu, než je ten jediný správný a roky prosazovaný. Jakékoli zamýšlení vybočující z řady bývá zkritizováno a odmítnuto jako vykonstruované a nehistorické. V tomto směru se tedy příliš nezměnilo, stále jsme ve vleku zaběhlých názorů, tradice, která se jen obtížně a pomalu mění.“* Tomu nelze než z celého srdce přisvědčit.

A K ČEMU TO CELÉ?

Od Vladimíra Karbusického se od každého badatele zabývajícího se Pověstmi žádá, aby umístil své výsledky nejen do prostředí historického, ale i do širšího kontextu slovesné tvorby. Jinými slovy, měli bychom se dozvědět, kam vlastně Pověsti zařazujeme z hlediska literárního. Pokusme se nyní o něco takového.

Znalec české středověké poetické tvorby Jan Lehár, který se pokoušel zjistit případné orální předchůdce Dalimilovy kroniky, se opřel o rozbor orální tvorby v klasických pracích Parryho a Lorda (Lehár 1993). Tito pánové přišli na základě studia ústní tvorby balkánských pěvců hrdinských písní k závěru, že jeden z příznačných znaků ústně tradované literatury představují tzv. formule, totiž pravidelně opakovaná krátká sdělení stejného znění, objevující se na významných místech textu, kde charakterizují totožné nebo podobné situace. Takové formule u Dalimila nenalezl, a proto vyslovil předpoklad, že u Dalimila asi nelze předpokládat návaznost na orální epickou tvorbu (Lehár 1993, 20–21; o formulích nověji Zumthor 1990, 90–92).

Něco takového možno nejspíše říci i o Kosmově podání Pověstí, kde takové ustálené obraty rovněž postrádáme, jakkoli je kronikářův jazyk velmi rozvinutý, artistní, pracující s aliteracemi a rýmy a vykazující jak vysoký stupeň vzdělání a kultivace autora, tak i náležitou hrdost na jeho výkon (nověji k tomu Bratu 2010, 1261).

Magdaléna Záborská se s jistými rozpaky vyslovuje o Pověstech jako o „ideologicky využitím rodovém mýtu“ (Záborská 2014, 23).

Řadu poznatků osvětlujících povahu Kosmových předloh poskytuje práce folkloristy a odborníka v oblasti orální poetické tvorby Paula Zumthora (Zumthor 1990). Budu se jim teď věnovat podrobněji, neboť se od něj leccos zajímavého dozvíme. Tak nepracují například orální poetické útvary s popisy, nýbrž spíše s pasážemi „akčními“, dějovými (Zumthor 1990, 40,

60, 102). To odpovídá i podání Pověstí, kde se popisné pasáže vyskytují v částech textu interpolovaných kronikářem Kosmou, jak se pokusím dále ukázat. Týká se to především „kompetenčních sfér“ Krokových dcer a rovněž popisu neblahého Durynka. Ostatní fabule Pověstí požadavek dějovosti splňují.

Od Zumthora se též dozvíme, jak se pozná, zda je určitý psaný text převzat z orálního podání. Autor uvádí čtyři znaky:

- a) text obsahuje další text nebo texty anekdotické povahy. V Pověstech se to týká zejména líčení okolností Přemyslova povolání na pražský stolec s vložením celé série „legitimizačních“ zázračných dějů, jejichž úkolem je demonstrovat nadpřirozený mandát kandidáta na vládu nad Čechami. Přemysl zkrátka lechům dokazuje, že dovede věci, které obyčejný člověk nezvládne. Zvláště příznačně se pak s tímto jevem setkáváme v případě příběhu o lucké válce, do níž je vcelku neorganicky, jen ve velmi volné souvislosti, vloženo epizodní vyprávění o Strabovi a jeho ženě.
- b) text má formální znaky, spojené s použitím hlasu (má třeba název „píseň“, např. O Rolandovi či Cidovi). Též tento rys nalézáme v Kosmově textu druhé předmluvy k celé kronice, kde sám své dílo označuje jako založené též na „*senum fabulosa relatio*“, tedy „vyprávění, podání“, na ústní tradici.
- c) text obsahuje odkazy na události tradované ústně. Kronikář Kosmas opět výslovně sám uvádí, že pro vylíčení událostí až do doby vlády Bořivojovy nenalezl žádný historický pramen.¹ Zde tedy kronikář na orální, ústně tradované prameny výslovně odkazuje.
- d) text se dochoval v ústním podání dodnes (třeba indické kultovní zpěvy Vědy či hrdinské eposy Mahábhárata a Rámájána). Tento předpoklad by se mohl vztahovat na pozdější podání Pověstí od Dalimila dále, pro nás tu ovšem již není relevantní (Zumthor 1990, s. 44–45).

Za takovýchto okolností lze pokládat za pravděpodobné, že učený pražský kanovník a děkan Kosmas skutečně čerpal z orálně tradovaných zdrojů.

Paul Zumthor ovšem upozorňuje, že hrdinská epika vzniká zpravidla až na raně státním stupni vývoje dané pospolitosti (Zumthor 1990, 93–95). Tím dostáváme k dispozici dost důležitý historický mezník, od něhož lze vznik alespoň některých částí Pověstí datovat. Řekněme hned zpočátku,

¹ „...*nec chronicam reperire potui*“ (Kosmas předmluva ke Gervasiovi, Bretholz s. 3–4).

že podle dnešních poznatků tak se zrodem Pověstí asi nemůžeme počítat před rokem 800, nemluvě již o mizivé pravděpodobnosti interpretace Pověstí jako produktů „lidové tvořivosti“. Pověsti jsou tedy v tomto světle založeny na ústně tradovaných epických útvarech, nejspíše předávaných generacemi pěvců někdy od devátého století.

* * *

Bude mi vyčítáno, že pracuji se souvislostmi spoléhajícími na převzetí literárních motivů z jiných etnických oblastí. K tomu třeba podotknout, že zejména folkloristika, ale i srovnávací věda náboženská vychází běžně z předpokladu prostupnosti státních, etnických a náboženských hranic a se sdílením motivů slovesné tvorby v kontinentálních rozměrech. Velmi názorný příklad poskytuje třeba dnes již klasická monografie Jacka Banaszkwicze (1986), rozvíjející především tradici indoeuropeistického bádání založeného na vývodech Georgese Dumézila (přehledně Banaszkwicz 1986, 85–88).

Doklady takové prostupnosti netřeba uvádět podrobně, neboť je jich velmi mnoho. Jen pro názornost tu zmíním putování literárního žánru bajky z Mezopotámie do Indie a k Řekům, do latinských oblastí, ale i přes syrštinu do Byzance a dále do literatury arabské a středoperské (Adrados 1994, zvl. s. 126, 128). I české prostředí poznalo prostřednictvím Zlaté legendy (Zlatá legenda, sv. II s. 355, 356) příběh o Barlaamovi a Joasafovi, v němž badatelé již dávno rozpoznali dobře maskované vyprávění o životě a skutcích Siddhárthy Gótamovce z rodu Šákjů, který vkročil do dějin pod přízviskem Buddha, „Osvícený“ (pro slovanské prostředí Lichačev et al. 1999, 360–387, 544–545). Blízkost slovanské a germánské kultury raného středověku neunikla badatelům již před drahnou dobou (Butler 2004, 774–775). Jaakko Hämeen-Anttila dokonce zachycuje tyto vzájemné výměny na grafu a hovoří o „jediném literárním světě od Atlantiku po řeku Gangu a od Sahary po hvozdy střední Evropy“ (Hämeen-Anttila 1994–1995, 112).

Další, spíše zábavné doklady tu uvedme jen zběžně. Vyprávění o Popelce lze doložit od devátého století i v Číně, kde je u nechanských populací na jihozápadě říše zapsal Duan Chengshi (803–863; Lévy 1995, zvl. s. 153–154). Obdobně je tomu u látek mojíššovských, které terénní výzkum rovněž v Číně zachytil (Leslie 1993). Jiný podobný případ zaznamenali badatelé španělští, kteří v církevněslovanském apokryfu „*Chožděníje Bogorodicy po mukam*“, psaném podle řeckého textu devátého

století, rozpoznali zřetelné shody s hadísy, tradicemi o životě a skutcích proroka Muhammada (Alvarado–Sázdova-Alvarado 1994). Nic nového pod sluncem: na keltském obřadním kotlíku z druhého či prvního století před naším letopočtem nacházíme vyobrazení slonů (zmiňují např. Kaliff–Oestigaard 2020, 64–65).

Povězme si ještě něco o pracovní metodě, kterou ve svém pojednání užívám. Max Weber kdysi předložil tzv. teorii ideálních typů (Kaliff–Oestigaard 2020, 68–74). Ta předpokládá, že na základě velkého množství empirických údajů vytvoříme model, který budeme poté testovat na našem konkrétním materiálu. Samozřejmě tento model nemusel ve skutečnosti vůbec existovat, použijeme jej pouze jako pracovní badatelské pomůcky, abychom věděli, na co se v naší výzkumné práci soustředit. Musíme si přitom být vědomi, že dávná skutečnost se může vzpírat jakékoli systematizaci založené na současném vidění, tedy že možných řešení je tolik, že z nich budeme schopni vybrat jen to, které se nám bude zdát nejbližší realitě minulosti. Takto budu postupovat.

Podobně si počínají folkloristé pracující s útvary orální slovesnosti. Snaha o rekonstrukci původní podoby nějakého takového díla, třeba hrdinského eposu, se může úplně minout účinkem, neboť dílo nabývá každým provedením unikátní, jedinečné podoby, jíž však rozumějí posluchači jako členové skupiny, z jejíhož kolektivního a případně historického povědomí tvůrce díla čerpá (Zumthor 1990, 26–28).

Právě podle těchto rad a doporučení se hodlám ve svém bádání o Pověstech řídit. Budu zde používat údaje „klasické čtyřky“ etnologického bádání – kulturní či sociální antropologie, fyzické antropologie, lingvistiky či filologie a historie s archeologií. Pokusím se též podle doporučení Clifforda Geertze generalizovat nikoli přes hranice kultur, ale dovnitř kultury.

Ještě stručná zmínka o práci s literárními a folkloristickými motivy. Jestliže v dalším textu cituji příklady z geograficky rozsáhlého prostoru – německy hovořících zemí, Skandinávie, Polska, krajů kultury antické či z Blízkého východu – neznamená to nikterak, že by v raném středověku musel nutně nastat přímý kontakt mezi Čechami a tím kterým regionem. V duchu shora uvedených zjištění pracuji s předpokladem, že všechna tato území spíná společná kulturní tradice, vyrostlá na základě indoevropského duchovního dědictví. Jednotlivé prvky vyprávění pak na příslušném území vstoupily do našeho zorného pole především proto, že danou oblast zvýhodňovalo dřívější zobecnění písemné kultury, podrobnější

a obsažnější archeologické údaje či lépe probádaná jazyková základna tamního vývoje. Jsme všichni podílíky jednoho kulturního dědictví, a účast na jeho výtvorech připadá nám všem.

* * *

Takže nyní: a proč vůbec takový výzkum podstupovat? Jednoduše proto, že jsme Češi, a měli bychom tedy vědět, kdo jsme, odkud přicházíme a kam směřujeme či chceme směřovat.

Přehledněme nejprve vývoj současných názorů o etnicitě a etnogenezi, nebo podle moderních pohledů na věc lépe o totožnosti, identitě v dějinách středověku (Bauduin 2008). V 50. letech minulého století se v tomto oboru odehrávaly debaty mezi skupinami označovanými jako primordialisté a instrumentalisté. Primordialisté vycházeli z předpokladu, obecně a možná příliš subjektivně řečeno, „věčné podstaty národů“, zatímco instrumentalisté pokládali etnicitu za prakticky použitelný nástroj k budování vyšších, leč soudržných politických těles. V tomto ohledu zaslouží pozornost bádání Frederika Bartha, který nezkoumal centra dávných pospolitostí, nýbrž jejich hranice (Bauduin 2008, 10).

V letech šedesátých přichází Reinhard Wenskus a jeho „*Stammesbildungsmodell*“. Předkládá představu germánských elit zvětčujících svá postavení službou v římské armádě, čímž měla vznikat politická tělesa trvanlivějšího řádu. Vnitřní pojivo takových společenských konfigurací mělo tvořit „*Traditionskern*“, zárodečný shluk tradic popisujících vznik a význam dané pospolitosti, rozpracovaný posléze v pověst o vzniku dané etnické jednotky („národa“: pověst o *origo gentis*). Na tomto půdorysu dále pracovala a pracuje především vídeňská historická škola, zastupovaná hlavně Walterem Pohlem a Herwigem Wolframem (Bauduin 2008, 14).

V současnosti odkazují badatelé v oboru středověké etnicity, resp. totožnosti, pro raný středověk na několik modelů. Herwig Wolfram má předkládat takové modely čtyři, Patrick Geary pak tři: a) tradiční model Wenskusův, b) model kočovnických impérií, v řadě případů krátkodechých společenství velmi různorodých společenských složek nezřídka spojených pouze charismatickou osobností zakladatele, a c) model decentralizovaných společností bez elit, označovaných za „*communautaire*“ (s velkou volností „občanský“) a připisovaný zvláště Slovanům (Bauduin 2008, 14–17).

Oproti Wenskusovu modelu se vymezil Walter Goffart, který odmítl představu „*Traditionskern*“, pokládaje ji za útvar literární, ne historický.

V archeologii debata o etnicitě, respektive totožnosti, teprve nastává, neboť na základě neblahých zkušeností z minulosti (viz níže) váhá řada badatelů před příliš smělymi interpretačními pokusy (Bauduin 2008, 19–21).

V současnosti pak běží pozoruhodná a plodná diskuse, která usiluje o vnímání mnohotvárnosti, plasticity a proměnlivosti nadregionálních a nadpokrevních politických těles raného středověku a o vypracování pružnější výzkumné strategie, která by lépe postihla jejich základní skladební složky.

Za svou osobu doznávám nejprve okouzlení Wenskusovým modelem „*Stammesbildung*“, uvědomuji si však jeho slabé stránky a hlavním cílem mého badatelského úsilí je podle Goffartova doporučení snaha dobrat se geneze, struktury a účelu našeho vlastního „jádra tradice“, jímž jsou bezesporu Pověsti.

* * *

Zamysleme se však nad otázkou, k čemu vlastně Staré pověsti české sloužily, slouží, a nejspíše ještě dlouho sloužit budou.

Na rozdíl od věd přírodních a exaktních si vědy humanitní a zvláště historie nemohou zjednat přímý přístup k cílům svého bádání. Zejména pro starší období historie lidstva neexistují přesné záznamy o tom, „co se přihodilo v dějinách“, jak se kdysi tázal britský archeolog Vere Gordon Childe. Nemáme matriky, neexistují zvukové záznamy, ani elektronické či jiné přírodními vědami zachytitelné křivky, které by přesně zobrazily dávné děje. Náš obraz minulosti musíme pracně konstruovat a sestavovat z nečetných, nespojitých a často útržkovitě dochovaných historických textů, archeologického dokladového materiálu (včetně mincí), informací povahy ikonografické (tedy obrazového materiálu), údajů jazykovědných a studia zvyklostí a obyčejů lidských pospolitostí stojících na téže či obdobné vývojové úrovni jako společností, kterými se zabýváme. Obraz o minulosti, který získáváme studiem těchto druhů materiálů, jež nazýváme prameny, pak tvoří obsah *historického vědomí*. Tímto pojmem označujeme znalosti a vědomosti, kterými o minulosti každého lidského společenství disponují jeho specializované intelektuální orgány (Graus 1975, 21–22).

Pověsti pak tvořily a tvoří součást duchovní výbavy moderní společnosti zvanou obvykle *historické povědomí*. Tento pojem zahrnuje obecně představy, které s námi sdílí valná část našich spoluobčanů ve vztahu k minulosti naší pospolitosti a které nás spojují v jednotnou obec,

existující zde a nyní. Součástí historického povědomí tvoří *historická tradice*, nesoucí náplň oné části historického povědomí, která se vztahuje k minulosti (Čornej 2003, 17–18).

Hovoříme-li o historické tradici, žádáme obvykle, aby splňovala čtyři základní podmínky:

- 1) Tradiční příběhy musí být situovány do minulosti, musí však nést poselství relevantní pro dobu přítomnou.
- 2) Svá vyprávění musí tradice umísťovat do konkrétního prostoru a času; nejde tedy o bájně zkazky odehrávající se v mýtickém časoprostoru, „*in illo tempore*“.
- 3) Po jistou dobu musí tradice umět předávat své obsahy přes časové pásmo více než jedné generace.
- 4) Tradici musí sdílet široké vrstvy společnosti, nejen její učenci (Graus 1975, 6–7).

Historickou tradici ovšem nelze libovolně přetvářet, vytvářet či odstraňovat; je dána obecně sdíleným kulturním vzorcem a existuje potud, pokud alespoň určitý čas souzněla či souzní s potřebami dané – třeba naší – pospolitosti a vyjadřuje její nejvlastnější zájmy a potřeby (o české historické tradici souhrnně Graus 1975, 378–390).

Historické povědomí ovšem obsahuje nejen složky pozitivní, ale též negativní. Vztah mezi nimi dynamicky odráží proměny v kulturním vzorci dané pospolitosti a jeho ideové proměny. Poměr ke společné minulosti se mění; připomeňme jen současné rozporuplné hodnocení úlohy husitství v našich dějinách oproti hodnocení 19.–20. století (k věci Čornej 2003, 17–18).

Historické povědomí také neexistuje samo o sobě. Úzce se pojí se základními dominantami fyzického rozměru lidské existence, s krajinou, v níž lidé žili a žijí a v níž vnímají dědictví svých předků. Toto propojení s krajinou zažívají lidé jako součást úhrnu všech aspektů života, které jsou „správné“, „spravedlivé“ a které z lidských pospolitostí činí organismy vrostlé nejen do přírody, ale i do historického kontextu. Složky historického povědomí tvoří osy souřadnicového rámce, které lidem umožňují situovat sebe sama do časoprostorového kontextu, který je pociťován jako umožňující prožití plnohodnotného života a činící z nich teprve skutečné lidské bytosti s nespornou totožností, identitou a individualitou (Leskovjan 2010).

Vymknutí z tohoto řádu věcí v moderní době, kdy je člověk postupně zbaven všech jistot a mění se v živočicha slepě následujícího své bazální